

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

№ 3, 2013

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК 330.1 + 331.1 (477)

I. О. Удовенко,

аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА НАЙМАНОЇ ПРАЦІ ТА ЇЇ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ

В даній статті проводиться аналіз поглядів провідних вітчизняних та зарубіжних вчених на соціально-економічну природу найманої праці від. Відбувається спроба виявити основні закономірності в її історичній еволюції та прослідити процес виокремлення характерних особливостей. Обґрунтовується універсальність визначення поняття наймана праця та найманий працівник, що завжди були предметом різних полемічних дискусій.

This paper analyzes the views of leading domestic and foreign scholars on the socio-economic nature of wage labor. There is an attempt to identify the main patterns in its historical evolution and trace the process of distinguishing characteristics. Grounded universal definition of hired labor and employee, which have been the subject of various polemical debate.

Ключові слова: наймана праця, робоча сила, відчуження, ринок праці.

Keywords: hired labor, labor, alienation, the labor market.

Постановка проблеми. Стан розвитку чи трансформаційних змін економічних відносин в Україні дещо втратив свою пріоритетність дослідження серед науковців. На фоні політичних зрушень, що спостерігаються в нашій державі, основна увага науковців приділена політичній ситуації в політичному середовищі та можливими прогнозами і, відповідно, передбачуваними наслідками для не тільки нашого народу, а й для всієї світової спільноти. Серед обраних тем досліджень студентів та аспірантів почали домінувати різноманітні ²аспекти², тобто, наприклад: розвиток грошових відносин в аспекті політико-правового регулювання, або ж вплив політичних перетворень на розвиток акціонерної форми власності в Україні. Ми не стверджуємо, що подібна тематика не має права на своє існування, але не пріоритетне місце у науково-дослідній роботі економічного спрямування, що покликана на пошук перспективних шляхів вирішення поставлених проблем, що мають місце в нашій досить не досконалі економічній системі.

На фоні економічної та фінансової нестабільності, що притаманна українській економіці та всіма наслідками попередніх державних керівників нашої порівняно молодій державі, з огляду не на вік, а на період її незалежності, в останні роки спостерігається тенденція до позитивних зрушень. І це відбувається не лише в якомусь певному напрямку, що підтверджує концепцію цілісності ринку та самодостатності, самовдосконалення економічних відносин, що переключається з теорією, відомого класика економічної теорії Адама Смітта, - ²невидимої руки², хоча і стосується вона в основному вільної конкуренції. Як будь-який поступальний рух, перетворення, що спостерігаються на ринку праці України спонукають до більш детального розгляду його основних факторів, в даному випадку, відносно фактору робоча сила, а саме її основного носія найманих працівників. Сучасна ситуація в деякій мірі прогресувала до оздоровлення встановленої ситуації на ринку праці. Внаслідок роздержавлення підприємств та інтенсифікації процесу приватизації з'явилися нові форми власності і господарювання: малі підприємства, спільні підприємства, кооперативи, селянські (фермерські) господарства, різні форми господарських товариств, а отже і нових та не підпорядкованих у власних інтересах, крім самого себе та здорового глузду роботодавців. В результаті відбулися також зміни у сферах економічного, політичного та соціального життя суспільства, спостерігаються, по сьогоднішній день, перетворюючі процеси відносно морального сприйняття населення країни до соціальних явищ, таких як зайнятість, безробіття, соціальна забезпеченість та захищеність, рівень доходів населення, поява нових прошарків суспільства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні процеси економічного розвитку обумовлюють значущість інституту найманої праці, як одного з прогресуючих елементів економічних відносин. Подібним проблемами займалися такі корифеї політичної економії як: А. Смітт, К. Маркс, Ф.Енгельс, Д. Рікардо, а також: І. Франко, Д. Журавський, А. Скальковський, В. Каразін, Д. Струков. Всі їхні надбання та результати наукового пошуку продовжили в своїх фундаментальних дослідженнях наші сучасники, це як зарубіжні вчені: Р. Льюїс, Ф. Тромпенаарс, Г. Хофстед, Р. Инглахarta, так і вітчизняні: А. Колот, В. Липов, В. Подплетній, В.Голобуцький, Ю.Бажал, Л.Евенко, Б.Лановик, М.Лазарович, які викликали своїми досягненнями глибокий інтерес до даної проблеми. Так А. Колот стверджує: «Реальний соціальний ефект економічного розвитку України може бути досягнутий лише внаслідок максимально повної реалізації інтелектуального, трудового та підприємницького потенціалу нації.» [3, с. 6-7].

Постановка завдання. Універсальність визначення поняття наймана праця та найманий працівник, завжди були предметом різних полемічних дискусій. Кожен науковець, який хоч і по дотичній торкався цього питання прагнув висунути своє тлумачення сутності найманої праці та її ролі у розвитку економічних відносин. Відповідно основним завданням представленої статті є розглянути погляди вчених на дану проблему та спробувати виокремити найістотніші та найближчі до істини твердження стосовно соціально-економічної природи найманої праці та притаманних для неї особливостей.

Виклад основного матеріалу. Ціннісні засади світового господарювання завжди викликали зацікавленість в провідних дослідження відомих мислителів в будь-які часи, з моменту фокусування уваги провідних розумів на його багатогранності та диференційованості, вмінно видозмінюватись та адаптуватись до суспільно-історичних змін характерних обраному суспільству, а також набуття певних унікальних форм притаманних лише його прогресивним елементам. Одним з провідних вчених, хто більш конкретно сконцентрував увагу на одному з факторів виробництва (або ж суспільного господарювання) став Адам Смітт. В своїх працях він першим сформулював найману працю як основне джерело прибутку, тобто багатства. В монументальній праці ²Багатство народів² виводиться твердження, що: «Річна праця кожного народу становить первісний фонд, який доставляє йому всі життєво необхідні предмети і зручності, що споживаються ним протягом року і складаються завжди або з безпосередніх продуктів цієї праці, або з того, що одержується в обмін на ці продукти у інших народів». Під обміном він розуміє розподіл праці, хоча не аналогічні поняття. На відміну від своїх попередників А. Смітт вважав продуктивною будь-яку найману працю незалежно від місце розташування, умов її реалізації. До непродуктивного виду найманої праці він відносить працю тих найманих робітників, що задіяні в галузях розміщених ним в своїй ієрархії на нижчих щаблях, наприклад таких як домогосподарство. Мотивував він це тим, що найманий працівник виробляє більше ціннісних благ у сільському господарстві, ніж домогосподарка.

Його наступник Д. Рікардо підтримував та розвивав концепцію А. Смітта відносно відчуження найманого працівника свого товару, тобто здатності до праці, як основного засобу виробництва капіталістичного устрою. Вартість же виробленого товару визначалася самою затраченою працею. Проте самі ж вчені зайшли у глухий кут розкриваючи природу найманої праці, як доцільне використання розумових і фізичних сил людини в процесі виробництва матеріальних послуг[4, с. 138-139]. Тут вони надавали праці форму реалізованого процесу, здійснення певних функцій за допомогою певних знарядь праці, що наявні у власності капіталіста. Але не маючи можливості використання їх у своїй трудовій діяльності працівник виключає ймовірність існування самого процесу праці, тому цим він виключає реальність реалізації своєї здібності до праці, так як на такий момент жива праця відсутня. Це твердження по своїй формі логічне, але носить яскраво виражений

іраціональний характер. Лише Карл Маркс зміг більш чітко розмежувати здатність до праці (робоча сила) і сама жива праця.

У "нормальному" капіталістичному суспільстві відношення між працедавцями та працівниками здійснюються у формі найманої праці і є цілком офіційними. Марксистська політична економія спіралась на вже пріоритетні методи класичної школи. Відмінність полягала у застосуванні нового підходу, що базувався на трактуванні соціально-економічного розвитку економічних відносин з точки зору мотиваційних інтересів конфліктуючих класів суспільства. Одним з основних тезисів теорії К. Маркса та Ф. Енгельса це те, що людина розглядалась під кутом соціально-класової приналежності, тобто: землевласник, капіталіст або найманий робітник, як основну продукуючу силу суспільного господарства. Як і будь-який інший товар, робоча сила має ціну. Ціною робочої сили є вартість товару робоча сила, що виражена в грошовій формі, тобто в грошах. У реальних відносинах між найманим працівником і капіталістом ціна робочої сили виступає у формі заробітної плати[5, с. 47-48.]. У своїх працях К. Маркс досліджує проблеми заробітної плати й капіталу та висловлює думку, що наймане рабство перетворює робітника на товар, який має свою ціну, і ця ціна (заробітна плата) змінюється під впливом попиту та пропозиції. Виходячи з теорії марксизму К. Маркс розглядав феномен відчуження праці, як процес, при якому від людей як членів суспільних груп відокремлюються результати їх діяльності, а також здібності і сили, які цю діяльність зробили можливою. Ще одним елементом найманої праці, він виокремлював, її відтворювальний аспект, тобто постійне відтворення найманих працівників як об'єкта капіталістичної експлуатації, з одного боку, і зростаючих масштабів засобів виробництва.

Так, засновник класичної теорії У. Петті одним з перших розпочав системно досліджувати роль робочої сили у виробництві та створенні додаткової вартості. Він першим охарактеризував найманого працівника як носія робочої сили, як власника вартості робочої сили в її капіталізованій формі, а не тільки як споживача благ. Він шукав науковий метод кількісної оцінки розміру особистісного, людського фактора продуктивних сил, до яких відносив знання, трудові навички, спритність, особистісний потенціал людини і населення в цілому

Розстановка класових сил та формування напрямків суспільно-економічної думки в період підготовки та здійснення реформи в Україні не відрізнялись, по суті, від аналогічних процесів, що розглядалися в вищенаведених дослідженнях. Але специфіка слов'янського культурно-історичного побуту обумовила свій універсальний хід розвитку економічної думки щодо сутнісної характеристики природи найманої праці.

Марксистські погляди просліджуються в працях відомого культурного та політичного діяча Івана Франка. Найману працю він характеризував як основу капіталістичного виробництва. Спираючись на подібне твердження він обґрунтував обставини, при яких виникає наймана праця. Наймана праця виникає за відсутності у власності або ж після експропріації знарядь праці у потенційного працівника, який стає в свою чергу пролетарієм. Відповідно такі перетворення призводять до виникнення класу капіталістів, як власників знарядь виробництва, тобто виробників і робітників, що в силу обставин, що склалися вимушені провадити свої здібності до праці вищезгаданим господарям. Хоч Франко не дуже ясно і точно вживав поняття «праця» і «робоча сила», проте вартість того і другого зводив завжди до вартості робочої сили.

Відомий вчений М. І. Туган-Барановський підкреслював, що: «...найманий робітник – не робоча скотина капіталіста. За межами ринку він вільний і живе не для того, щоб створювати робочу силу для капіталіста, а живе для себе, для задоволення своїх потреб». Не особистість, а клас виступає суб'єктом розподілу суспільного продукту, саме клас найманих робітників (пролетаріат) повинен звільнити соціалізм від класу капіталістів та аристократів (земельних власників, що отримують нетрудовий дохід)[11, с. 147].

З'явилися такі вчені, які не вбачали необхідності у конфліктному вирішенні проблеми найманої праці та її мотиваційної сутності. Представником таких поглядів був В. Каразін, що мав прогресивний характер і антикріпосницьку спрямованість. Він прагнув зберегти поміщицьке володіння, що зумовлювало б наявність класу господарів та сприяти наділенню селян землею, для того щоб найманий працівник залежав не тільки від праці, яку купує землевласник, а й від витраченої робочої сили на отримання повноцінного економічного блага за допомогою власних засобів праці, нехай і дещо в недостатній кількості. Прогресивний мислитель і землевласник В. Каразін виступав за еволюційний шлях розвитку та провадження ліберальних реформ на теренах тодішньої Малоросії.

Одним з опонентів В. Каразіна був Д.Струков — ліберальний економіст, інспектор сільського господарства півдня Росії, який не вбачав прогресивних поглядів у недостатньо сміливому бажанні створити кращі умови для селян за допомогою наділення їх землею. У своїй працях «Досвід викладення найголовніших умов успішного сільського господарства», «Про поземельне володіння і користування», «Зауваження на статтю п. Русінова» та ін. розглядав найману працю як найефективнішу форму залучення робітників у виробництво. Запоруку успішного розвитку сільського господарства він вбачав у вільній найманій праці й забезпеченій власності, тобто в заміні феодалних відносин капіталістичними. На півдні України, стверджував він, перехід до нових форм господарювання буде нескладним, оскільки тут ще до скасування кріпацтва застосовувалась вільнонаймана праця[7, с. 33.].

Наприкінці 70-х та у 80-х рр. ХХст в економічній теорії стають помітними певні зміни. Усе сміливіше висловлюється думка про необхідність дослідження економічних явищ з нових позицій із урахуванням об'єктивних факторів невартисного походження. Відбувається перегляд раніше догматизованих марксистських положень. Ведеться пошук компромісу між марксистською та іншими економічними теоріями.

Сучасні науковці: К.Гусов, В.Толкунова ж схильні до критики, щодо вживання термінів «наймана праця», «найманий працівник» спираючись на їх етимологію, а саме давньоримське походження. Вони вважають, що застосування їх є не доцільним так як за тих часів самостійна галузь трудового права була відсутньою або ж у зародковому стані². Та й економічні відносини регулювалися з огляду на норми про наймання речей. Вони пропонують замінити дані терміни на подібне визначення таке як: ²робота за трудовим договором²[9, с. 47].

Чимало вчених, авторів сучасних підручників з трудового права або відмовились від використання терміна «найманий працівник», або фактично свідомо чи підсвідомо вживають його у разі, якщо є необхідність зробити посилання на чинний нормативний акт, використовуючи натомість термін «працівник»[6, с. 4.]. До того ж, застосування терміна «робота за трудовим договором» відрізняє працівника суспільного виробництва від працюючого за цивільним договором.

Більш конкретним і найдоцільнішим, на нашу думку, є дослідження О. Дуюнової. Вона стверджує, що ²під найманою працею слід розуміти несамотійну, залежну, підлеглу працю найдоцільнішим, що не включений у відносини власності з підприємством, устанвою, організацією, позбавлений, як правило, права на розподіл прибутків та участь в управлінні, який продає свою робочу силу (здатність до праці) і зазнає експлуатації з боку власника засобів виробництва²[2, с. 48.].

Висновки. З погляду найманого працівника – як суб'єкта найманої праці, економічна природа ні того ні іншого об'єкта дослідження не залежить від його назви, а від умов провадження, обставин, що зумовили їх виникнення. Ринок праці існує вже багато століть, як місце провадження відчуження основного фактору виробництва – робоча сила. Суть залишається тою ж самою. Лише форми, механізм реалізації, суттєво розмежування зазнали деяких змін, що зумовив новий фактор розвитку економічних відносин - науково-технічний розвиток.

Багатогранність поглядів на її природу можна розподілити на такі чотири групи, а саме: наймана праця, що носить особистий характер, наймана праця суспільного характеру, відповідно суспільно-особистісна формація власності на робочу силу найманого працівника, а також саме відсутність попиту на робочу силу. Даний розподіл мав місце, ще за часів розробки стратегічних кроків економіки розвинутого соціалізму, але в той час не існувало ні чіткості розмежування проблем власності, ні їх більш детального дослідження. Що на нашу думку, було досить суттєвим упущенням провідних науковців економічного спрямування.

Зміни, що відбуваються в новому тисячолітті диктують нам обумовлений перехід не тільки до нових форм економічних відносин, а й дещо більш чіткішому розмежуванню загальноприйнятого терміну. Видозмінюваність його природи, суб'єктів реалізації та характерних особливостей, що допомагали класифікувати найману працю як домінуючу силу впливу на розвиток економічних відносин створюють умови для подальшого прогресу та започатковує нову віху в економічній теорії.

Література:

1. Человеческий фактор. Эргоэкономическое проектирование деятельности и систем/ [Дж. О'Брайен, Х.Ван Котт, Дж.Векер и др.]. - М.: Мир, 1991. - Т.4.– 414 с.
2. Дуюнова О. Поняття та ознаки найманої праці / О. Дуюнова// Підприємництво, господарство і право. - 2001. - №8. - С 45 - 58.
3. Колот. А. М. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудоу сфері / А. М. Колот // Україна: аспекти праці. – 2009. - № 8. – С. 3-14
4. Липов В. В. Християнские основы хозяйствования. Невидимая рука чего... или Кого? / В. В. Липов // Человек и христианское мировоззрение. – Симферополь, 2006. - №11. – С. 137-142.
5. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. - Москва, 1962. - Т. 2. - С. 27-196.
6. Пастухов В.П. Проект Трудового кодекса Украины: проблемы та шляхи їх вирішення / П. В. Пастухов // Адвокат. - 2004. - №1. - С. 3 – 12.
7. Струков Д. Н. О поземельном владении и пользовании /Д. Н. Струков // Приложение к «Земледельческой газете». - 1858. - № 64. - С. 31 - 38.
8. Рофе А. О содержании понятий «трудоу ресурсы» и «рабочая сила» / А. О. Рофе // Человек и труд. - 2003. - № 3. - с. 22-34.
9. Толкунова В.Н. Трудовое право: Курс лекцій / Толкунова В. Н. - Москва, 2003. - С 45 – 53.
10. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний / Туган-Барановський М. І. – К. : «Наукова думка», 1994. – С. 144 – 157.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"